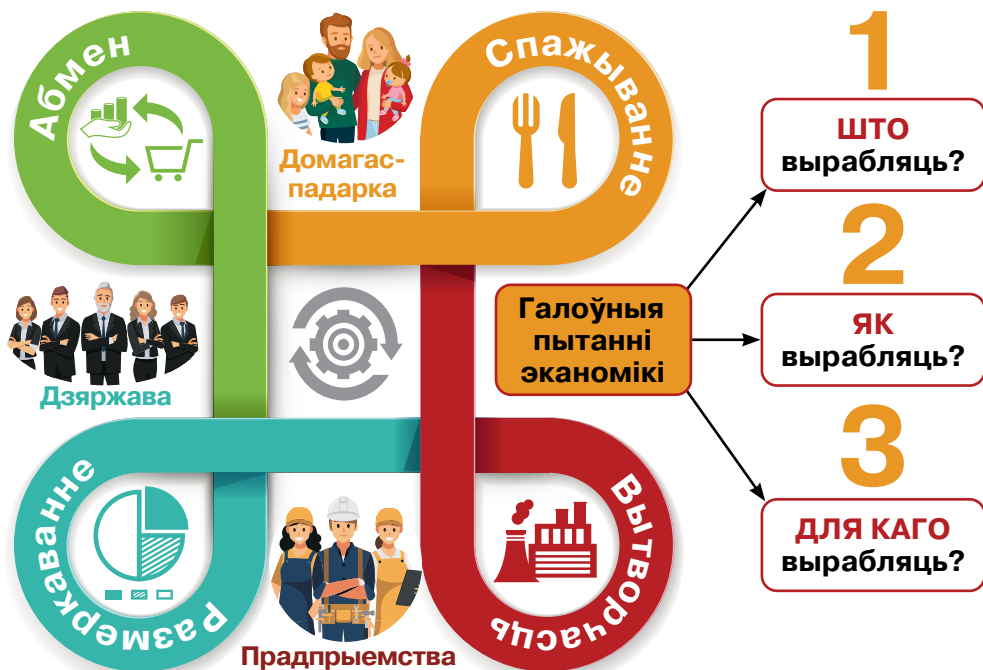

§ 12. Эканоміка і яе роля ў жыцці чалавека і грамадства

Чалавек — галоўны фактар вытворчасці і суб'ект эканомікі?

Паняцце эканомікі. Пачынаючы вывучэнне эканомікі, перш за ўсё неабходна высветліць, які сэнс укладваецца ў гэта паняцце. Само слова «эканоміка» прыйшло да нас са Старажытнай Грэцыі і ў літаральным перакладзе са старажытнагрэчаскай мовы значыць «кіраванне асабістай гаспадаркай», або дамаводства.

Старажытнагрэчаскі мысліцель і палітычны дзеяч Ксенафонт упершыню выкарыстоўвае паняцце «эканоміка» ў працы «Дамастрой», што перакладаецца як «Эканоміка». ■

У сучаснай мове паняцце «эканоміка» больш мнагазначнае і мае, па меншай меры, два асноўныя значэнні. Па-першае, **эканоміка** — гэта спосаб арганізацыі дзейнасці людзей па стварэнні даброт, неабходных для задавальнення патрэб. Па-другое, **эканоміка** абазначае навуку, якая даследуе, як выкарыстоўваюцца наяўныя абмежаваныя рэсурсы для задавальнення неабмежаваных патрэб. Паколькі эканамічная навука вывучае дзейнасць людзей, то яна належыць да катэгорыі грамадскіх навук разам з сацыялогіяй і паліталогіяй.

Эканоміка вельмі важная для чалавека, паколькі менавіта ў гэтай сферы ствараюцца даброты, неабходныя для жыцця і задавальнення патрэб. З развіццём чалавечага грамадства патрэбы змяняюцца — як па аб'ёме, так і па структуры.

Задавальненне якіх патрэб адбываецца ў наступных сітуацыях: паездка ў грамадскім транспарце, дамашні абед, урок грамадазнаўства ў школе, размова па тэлефоне, прымерка адзення ў магазіне, візіт да стаматолага, прагулка ў парку, прагляд спектакля ў тэатры? ■

Даброты, рэсурсы, вытворчасць. Для таго каб чалавек мог задаволіць свае патрэбы, неабходны даброты. *Даброты* — гэта ўсё, што можа задавальняць патрэбы людзей, прыносіць людзям карысць і задавальненне. На заранку гісторыі чалавецтва людзі задавальнялі ўсё свае патрэбы за кошт прыродных даброт. У далейшым абсалютная большасць патрэб стала задавальняцца дзякуючы іх вытворчасці. Створаныя даброты (харчаванне, адзенне, жыллё, дарогі, медыцына і г. д.) прынята называць эканамічнымі. **Вытворчасць** — гэта працэс стварэння эканамічных даброт, а **спажыванне** — працэс непасрэднага задавальнення патрэб. Для таго каб выраблены прадукт трапіў да спажыўца, неабходна яго *размеркаванне* — устанаўленне долі, колькасці, прапарцыі ўдзелу кожнага ў вырабленым прадукце, а таксама *абмен* — атрыманне жаданага прадукту з прапановай чагосьці ўзамен.

Працэс вытворчасці, размеркавання, абмену і спажывання даброт называецца *грамадскім ўзнаўленнем*.

Грамадскае ўзнаўленне

Вытворчасць

Размеркаванне

Абмен

Спажыванне

Апішыце, што адбываецца з такім таварам, як хлеб, на кожным этапе грамадскага ўзнаўлення. ■

Эканамічныя даброты, вырабленыя не для ўласнага спажывання, а для абмену, — гэта *тавары*. Асаблівую групу даброт, неабходных чалавеку, складаюць *паслугі*. Яны прапануюцца ў форме мэтанакіраванага карыснага дзеяння (транспартныя, фінансавыя, ахоўныя, медыцынскія, інфармацыйныя, паліграфічныя, навуковыя і інш.). У адрозненне ад тавараў паслугі нельга захоўваць, яны спажываюцца непасрэдна ў момант аказання (напрыклад, стрыжка, уборка, мабільная сувязь).

Для арганізацыі вытворчай дзейнасці па стварэнні эканамічных даброт неабходна мець адпаведныя эканамічныя рэсурсы. *Эканамічныя рэсурсы* ахопліваюць усе віды прыродных і чалавечых магчымасцей, якімі валодае грамадства і якія выкарыстоўваюцца для стварэння эканамічных даброт з мэтай задавальнення чалавечых патрэб. І калі патрэбы чалавека з'яўляюцца неабмежаванымі, то рэсурсы заўсёды абмежаваныя. Эканамічныя рэсурсы можна падзяліць на чатыры групы: працоўныя, прыродныя, фінансавыя і матэрыяльныя.

Эканамічныя рэсурсы

Працоўныя

Працаздольнае насельніцтва (людзі з рознай прафесійнай падрыхтоўкай, узроўнем кваліфікацыі, прадпрымальніцкімі здольнасцямі і да т. п.)

Прыродныя

Разведаныя запасы карысных выкапняў, зямля і яе нетры, лясныя і водныя рэсурсы, прыродна-кліматычныя ўмовы

Фінансавыя

Грашовыя сродкі, якія грамадства гатова выдаткаваць на арганізацыю вытворчасці

Матэрыяльныя

Сукупнасць сродкаў вытворчасці (сыравіна, матэрыялы, паліва, абсталяванне)

Эканамічныя суб'екты і іх узаемасувязі. Аднак толькі валодаць эканамічнымі рэсурсамі недастаткова. Іх трэба ўключыць у вытворчасць і забяспечыць іх рацыянальнае выкарыстанне. Тая частка эканамічных рэсурсаў, што непасрэдна ўключаецца ў працэс вытворчасці або выкарыстоўваецца ў якасці яе ўмоў, называецца **фактарам вытворчасці** (ад лац. *factor* — які робіць, стварае што-небудзь). Традыцыйна вылучаюць наступныя фактары вытворчасці: зямля, капітал, праца. Большасць эканамістаў дадаюць у гэты пералік інфармацыю і прадпрымальніцкую здольнасць.

Зямля як фактар вытворчасці ўяўляе сабой прыродныя рэсурсы, уключаныя ў гаспадарчае абарачэнне. Гэта ворныя землі, лясы, радовішчы мінералаў, крыніцы вады і да т. п. Да дадзенага фактару адносяць не толькі карысныя выкапні, але і сілу ветру, энергію сонца і клімат.

Кажучы пра *капітал*, мы маем на ўвазе створаныя чалавекам рэсурсы, якія выкарыстоўваюцца ў вытворчасці. Гэта сродкі вытворчасці і фінансавыя рэсурсы. Адно з самых распаўсюджаных азначэнняў капіталу — вырабленыя раней даброты, якія выкарыстоўваюцца для вытворчасці іншых эканамічных даброт.

Накіраванне капіталу (маёмасці і грошай) у сферу вытворчасці ці аказання паслуг з мэтай атрымання прыбытку называюць капіталаўкладаннямі, або *інвестыцыямі*.

Шатландскі эканаміст Адам Сміт, адзін з заснавальнікаў эканамічнай тэорыі, яшчэ ў канцы XVIII ст. адзначаў, што капітал — гэта не рэч, а спосаб выкарыстання рэчы. ■

Выкарыстоўваючы прыведзеныя выявы, вызначце, у якім выпадку аўтамабіль выступае як звычайная даброта, а ў якім — як капітал. ■

Кажучы аб *працы* як фактары вытворчасці, мы маем на ўвазе ўсвядомленую мэтанакіраваную дзейнасць людзей па стварэнні даброт, неабходных для жыцця. Разумовыя і фізічныя здольнасці людзей, іх навыкі і вопыт выкарыстоўваюцца для вытворчасці матэрыяльных і духоўных каштоўнасцей.

Сярод фактараў вытворчасці асабліва вылучаюць *прадпрымальніцкія здольнасці* — здольнасці чалавека (прадпрымальніка, бізнесмена) праяўляць ініцыятыву па арганізацыі і кіраванні вытворчасцю. Прадпрымальнік рызыкуе і прымае рашэнні, якія не заўсёды гарантуюць прыбытак. Для паспяховага прадпрымальніцтва патрэбны глыбокія прафесійныя веды, уменні ўводзіць у працэс вытворчасці новую тэхніку і тэхналогію.

Відавочна, што ў наш час адным з найважнейшых фактараў вытворчасці таксама з'яўляецца *інфармацыя* — веды,

навуковыя дасягненні і тэхналогіі, патэнты на выкарыстанне вынаходстваў.

Размяркуйце фактары вытворчасці кампаніі Х па катэгорыях «праца», «зямля», «капітал», «прадпрымальніцкая здольнасць», «інфармацыя»: праграмісты, якія пішуць праграмы; заснавальнік кампаніі; месца, дзе размяшчаюцца офісы кампаніі; будаўнікі, якія дзейнічаюць на тэрыторыі кампаніі; самалёт, што належыць кампаніі; праграмае забеспячэнне. ■

У працэсе эканамічнай дзейнасці асноўныя фактары вытворчасці не функцыянуюць самі па сабе, а выкарыстоўваюцца *эканамічнымі суб'ектамі*. Эканамічныя суб'екты падзяляюцца на тры вялікія групы: дамашнія гаспадаркі (домагаспадаркі), прадпрыемствы, дзяржава.

Эканамічныя суб'екты

**Дамашнія
гаспадаркі**
(домагаспадаркі)

Прадпрыемствы

Дзяржава

Галоўная з дзеючых асоб эканомікі — чалавек, сям'я, або, як вызначаюць эканамісты, дамашняя гаспадарка. *Домагаспадарка* — гэта суб'ект эканомікі, які складаецца з аднаго чалавека, які вядзе самастойную гаспадарку, ці групы людзей (сям'і), якія пражываюць сумесна, вядуць агульную гаспадарку з выкарыстаннем наяўных рэсурсаў. Домагаспадаркі з'яўляюцца ўласнікамі асобных фактараў вытворчасці і імкнуцца да максімальнага задавальнення сваіх патрэб.

Прадпрыемства з'яўляецца эканамічным суб'ектам, які выкарыстоўвае фактары вытворчасці для стварэння даброт і імкнецца да атрымання максімальнага прыбытку.

Дзяржава — гэта эканамічны суб'ект, які ўстанаўлівае правілы эканамічнай дзейнасці і з'яўляецца яе рэгулятарам, пераразмяркоўвае частку рэсурсаў у інтарэсах усяго грамадства ў цэлым, стварае грамадскія даброты, якія спажываюцца ўсімі грамадзянамі краіны (ахова навакольнага асяроддзя, правапарадку, нацыянальная абарона і інш.).

Асноўнымі пытаннямі эканомікі з'яўляюцца: што, як і для каго вырабляць ва ўмовах абмежаванасці рэсурсаў?

Што вырабляць? Прадпрыемствы, дзяржава прымаюць рашэнні, якія тавары і паслугі павінны быць выраблены з выкарыстаннем наяўных рэсурсаў і прапанаваны спажыўцу.

Як вырабляць? Вырашэнне гэтага пытання звязана з выбарам эканамічных рэсурсаў, тэхналогіі, месца размяшчэння прадпрыемства, арганізацыі вытворчасці. Вытворца, вырашаючы праблему «выдаткі — выпуск», імкнецца знайсці найлепшыя спосабы камбінацыі рэсурсаў і арганізацыі сваёй вытворчасці. У той жа час дзяржава выступае рэгулятарам у пытаннях размяшчэння небяспечных, шкодных вытворчасцей, выканання экалагічных норм.

Для каго вырабляецца прадукт? Грамадства павінна вырашыць, што яно лічыць справядлівым размеркаваннем, і затым выбраць

спосаб дасягнення такога размеркавання вырабленых тавараў і паслуг паміж спажывальцамі.

Паняцце эканамічнай сістэмы. Развіццё грамадства паказала магчымасць існавання некалькіх варыянтаў арганізацыі эканамічнага жыцця. Яны атрымалі назву эканамічных сістэм. *Эканамічная сістэма* ўяўляе сабой сістэму па арганізацыі і кіраванні адносінамі паміж эканамічнымі суб'ектамі ў працэсе вытворчасці, размеркавання, абмену і спажывання эканамічных даброт.

Для вызначэння эканамічных сістэм выкарыстоўваюць два асноўныя крытэрыі:

- 1) хто валодае фактарамі вытворчасці;
- 2) спосаб каардынацыі і кіравання эканамічнай дзейнасцю.

Вылучаюць наступныя асноўныя эканамічныя сістэмы: традыцыйная эканоміка, рыначная эканоміка, планавая эканоміка, змешаная эканоміка.

Эканамічныя сістэмы

Традыцыйная эканоміка

- Заснавана на звычаях і традыцыях
- Калектыўная ўласнасць племя ці абшчыны

Рыначная эканоміка

- Свабода прадпрымальніцкага выбару
- Дзеянне рыначных механізмаў
- Прыватная ўласнасць на сродкі вытворчасці

Планавая эканоміка

- Рашэнні прымаюцца дзяржавай (цэнтралізаванае планаванне)
- Дырэктыўнае размеркаванне
- Дзяржаўная ўласнасць на сродкі вытворчасці

Змешаная эканоміка

Спалучэнне рэгулюючай ролі дзяржавы і эканамічнай свабоды вытворцаў, дзе прыватная ўласнасць і дзяржаўная ўласнасць узаемадзейнічаюць

Ці існуюць у наш час краіны з традыцыйнай эканомікай?
Што такое Вялікая дэпрэсія? Які ўплыў яна аказала на развіццё рыначнай эканомікі?

Якія становячыя і адмоўныя рысы планавай эканомікі? ■

Кожная з эканамічных сістэм шукае свае падыходы да вырашэння галоўных эканамічных пытанняў і размеркавання абмежаваных рэсурсаў. У самым агульным выглядзе можна назваць тры шляхі вырашэння грамадствам галоўных пытанняў эканомікі: згодна з заведзенымі здаўна звычаямі (па традыцыі); шляхам аддачы распараджэнняў і загадаў «зверху ўніз» (каманднымі метадамі); з дапамогай рыначных механізмаў.

У чыстым выглядзе пералічаныя эканамічныя сістэмы сёння не існуюць. Для большасці развітых краін характэрна змешаная эканоміка.

Для таго каб зразумець, як функцыянуе любая эканамічная сістэма, неабходна высветліць, як складаюцца ў грамадстве адносіны паміж разнастайнымі эканамічнымі суб'ектамі ў сувязі з размеркаваннем і прысваеннем эканамічных даброт.

1. Як суадносяцца паняцці «эканамічныя рэсурсы» і «фактары вытворчасці»?
2. Ахарактарызуйце працэс грамадскага ўзнаўлення. Ці ёсць адрозненні ў розных эканамічных сістэмах?
3. Чаму сучасная эканоміка з'яўляецца змешанай?
4. Разгледзьце схему працэсу вырошчвання і перапрацоўкі льну.

Пасевы льну

- Вырошчванне
- Уборка

Перапрацоўка льну

- Вымочванне
- Сушка
- Трапанне
- Прасаванне

Вынікі льно- перапрацоўкі

Тканіна, пакулле,
ільняны алей, ільня-
ное насенне, вярхоўка,
паліўныя пелеты,
папера для грошай

Якія фактары вытворчасці задзейнічаны на кожным этапе? Складзіце і запоўніце табліцу. ■

Праца	Зямля	Капітал	Прадпрымаль- ніцкая здоль- насць	Інфармацыя

Выканайце міні-праект «Інфармацыя як фактар вытворчасці». Прывядзіце прыклады таго, як выкарыстанне інфармацыі як фактару вытворчасці выклікала рэвалюцыйныя змены ў вытворчасці тавараў і паслуг. Аформіце свой праект у выглядзе рэкламнага медыятэксту. ■

